

بررسی تطبیقی تحولات مددکاری اجتماعی در جهان و ایران

(تاریخ دریافت ۱۴۰۰/۰۴/۱۵، تاریخ تصویب ۱۴۰۰/۰۹/۱۸)

علی زینلی^۱

دانشجوی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران

چکیده

این مقاله در جهت مروری بر تاریخ مددکاری اجتماعی در جهان از جمله ایران بوده است که نیچتا برخی از کشورها از قبیل آلمان، هلند و انگلستان انتخاب و توضیح داده شده است. در این مقاله به بررسی قانون فقرا در بریتانیا که در سال ۱۵۳۱ تصویب و در سال ۱۵۹۸ تدوین گردید و همچنین در آمریکا به جنبش اسکان و همچنین مهاجرت های قرن نوزدهم که باعث گسترش فقرای شهری شد، اشاره شده است. در قسمتی از این توضیحات به توماس چالمرز، یک کشیش اسکاتلندی که برخی از آنها را پدر مددکاری اجتماعی معرفی می کنند، نظرانی درباره چگونگی کمک به نیازمندان پیشنهاد کرد، اشاره شده است و البته نویسنده به جنگ جهانی توجه کرده است. در سوئد مهم ترین موضوعاتی که در مددکاری اجتماعی است از این قبیل: مهاجرت، آموزش، کودکان، حقوق بشر، برابری جنسیتی و ... است. اما در ایران در سال ۱۳۵۹ رشته خدمات اجتماعی در دانشگاه علامه طباطبایی قرار گرفت. سپس رشته مددکاری اجتماعی به درخواست دکتر محمد تقی جغتایی و به وسیله دکتر مصطفی اقلیما در سال ۱۳۷۳ در مقطع کارشناسی پایه گذاری شد. همچنین مقاطع کارشناسی ارشد و دکترا به ترتیب در سال های ۱۳۷۶ و ۱۳۷۸ شروع به فعالیت کردند.

واژگان کلیدی: مددکاری اجتماعی، آمریکا، انگلستان، ایران، تحولات

^۱ ایمیل: alizeinali۹۹۵@gmail.com کد ارکید: ۵۰۴۲-۱۴۴۱-۰۰۰۲-۰۰۰۰

«هریس پرلمن» در کتاب خود تعریف زیر را از مددکاری اجتماعی ارائه داده است: مددکاری اجتماعی پدیده‌ای است پیچیده، پرتحرک و در عین حال متغیر و در حال تکامل، که از دانش‌های گوناگون بهره می‌گیرد و قواعد و اصول اخلاقی خاص در آن رعایت می‌شود. مددکاری اجتماعی فعالیت ویژه‌ای است که برخی از مؤسسات رفاه اجتماعی آن را به مراجعان خود عرضه می‌دارند و به آنان یاری می‌دهند تا با کارآیی بیشتری با مشکلات خود مقابله کنند. مددکاری اجتماعی - در مفهوم گسترده‌اش - سابقه‌ای به درازای زندگی اجتماعی بشر دارد. به عبارت دیگر از مهم‌ترین اهداف زیست دسته جمعی انسان‌ها، بهره‌وری از کمک و همیاری دیگر مردمان در برخورد با مشکلات و مصائب می‌باشد. از این‌رو در کهن‌ترین جوامع نیز آثاری از همدردی و امداد، منتهی در شکل ساده و فردی‌اش به چشم می‌خورد. ریشه‌ی اجتماعی مددکاری، ناشی از تأثیر متقابل مردم یک جامعه با یکدیگر است. تجربه‌ی تاریخی به ما می‌آموزد که نابسامانی و ناهنجاری در معیشت جمعی از افراد یک جامعه، اگر چه در اقلیت باشند، زندگی را بر دیگر اعضاء آن جامعه تلخ و دشوار می‌سازد و سرانجام به سقوط و انحطاط آن نظام منتهی می‌گردد. در روم قدیم نوعی بیمه‌های تعاونی برای حفظ خانواده و بازماندگان نظامیان وجود داشت. در برخی مناطق بین چارپاداران نوعی بیمه در مقابل حوادث طبیعی مثل از بین رفتن چارپایان وجود داشت. بابلی‌ها و سومری‌ها نیز در این خصوص قوانین و مقرراتی داشتند که نشان از قدمت خدمات اجتماعی در دو هزار سال قبل از میلاد دارد، چنانچه گفته می‌شود حمورابی، حکمران بابل، حدود دو هزار سال قبل از میلاد مراقبت از زنان بیوه و کودکان یتیم را بر عهده داشت و بخشی از قوانین او در دفاع از حقوق محرومین بود. (۱) اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم همراه است با رشد نهضت‌های مربوط به اصلاحات اجتماعی و توسعه سازمان‌های خیریه در اروپا و آمریکا تا آن زمان مددکاری فردی براساس پیشنهادات چهارگانه چالمرز انجام می‌شد؛ در دوران جنگ جهانی دوم مددکاران اجتماعی خود را با مددجویانی مواجه دیدند که نیازهایشان متفاوت با نیازهای مالی بود. با وجود این بحران و رکود اقتصادی که طی جنگ جهانی دوم ادامه یافت به تعدادی از مددکاران اجتماعی پیشنهاد می‌کرد که برنامه ریزی ملی و حتی بین‌المللی می‌تواند وظیفه معقولی برای مددکاران اجتماعی باشد. اما پس از جنگ جهانی دوم، مددکاری اجتماعی در ایالات متحده نقش بزرگتری را در تمام انواع سازمانهای جامعه‌ای، توسعه جامعه‌ای و برنامه ریزی

جامعه‌ای بازی کرده و این حرفه شروع به اضافه کردن نظریات و وظایفی که به نظر می‌رسید داخل حوزه مددکاری اجتماعی که قسمت اعظم دوران زندگیشان را در حال کار کردن سپری نمودند اما با توسعه بیمه‌های اجتماعی جدید و به خصوص بعد از جنگ جهانی دوم، با استفاده از علوم روانشناسی، جامعه‌شناسی و براساس اصول حرفه‌ای، روشی مدون برای مددکاری بوجود آمد. (۲) پیشگامان حرفه مددکاری اجتماعی بر آن شدند تا با درک وضع و موقعیت افراد در اجتماع زمینه لازم را برای یاری رساندن به آنان فراهم کنند. و این رشته به عنوان یک ابزار اصلی و مهم برای پیشبرد و حصول اهداف رفاه اجتماعی و ارائه خدمات اجتماعی به کار گرفته شد، اما مددکاری اجتماعی هنگامی می‌تواند به عنوان ابزار مناسبی در خدمت رفاه اجتماعی موفق و سودمند باشد که بهترین و بیشترین خدمات اجتماعی را با کمترین هزینه و ضایعات ارائه دهد و به عبارت دیگر از لحظات اقتصادی مقرون به صرفه باشد. به هر حال تردیدی نیست که انتخاب بهترین شیوه خدمت به افراد نیازمند، مددکاری را به عنوان یک ضرورت اجتماعی مطرح کرده است. مددکاری اجتماعی نوین می‌کوشد این خدمات را به شکلی حرفه‌ای تر، معقولانه تر و علمی تر ارائه کرده و آن را به نحوه سازمان یافته برنامه ریزی کند. در عین حال از ویژگی‌های این حرفه آن است که ضمن تلاش‌های عقلایی، منطقی و علمی برای بررسی و حل مشکلات افراد، گروه‌ها و جوامع به زمینه‌های احساسی، عاطفی، فرهنگی و ارزشی مربوطه نیز توجه می‌کند.

بخش اول: تحولات مددکاری در جهان

آلمان و هلند: در سال ۱۸۷۸ کشور آلمان قانون تأمین اجتماعی را به اجرا در آورد و تا سال ۱۹۲۰ تقریباً در سراسر اروپا این قانون پذیرفته شد. در سال ۱۸۹۹ اولین مدرسه خدمات اجتماعی در هلند و در سال ۱۹۰۴ مدارس مددکاری اجتماعی در آلمان، سوئیس، بریتانیا و آمریکا شروع به فعالیت کردند. قانون تأمین اجتماعی در سال ۱۹۳۳ با هدف حمایت از خانواده‌های بی‌سرپرست و بدسرپرست و آسیب‌دیدگان در آمریکا تصویب شد و در حال حاضر آموزش مددکاری در سطح دانشگاه‌های کشورهای مختلف و سطح بین‌الملل به نحو وسیعی جریان دارد (۳).

انگلستان: قسمت اعظم تاریخ مددکاری اجتماعی را باید در رابطه با تاریخ مذاهب، تاریخ مسائل اقتصادی و تجارت جهانی و مطمئناً تاریخ سیاسی کشور جستجو کرد. گفته می‌شود که مددکاری

اجتماعی نهادی شدن خود را مدیون نهادهای مذهبی است. در قرن شانزدهم کلیساهای اروپایی مأوایی برای دردمندان بودند. در سال ۱۵۳۱ با حمایت کلیسا از فقرا، قانون هنری هشتم در انگلستان به تصویب رسید. پس از آن در سال ۱۵۹۸ میلادی قانون فقرای الیزابت تدوین شد. این هر حکومت محلی را مسئول فقرا، سالمندان و افراد جامعه خود می دانست. حکومت برخی مسئولیت ها را پذیرفت و نهایتاً این مسئولیت ها وسعت یافتن و مشکلات، مسکن و بهداشت را در بر گرفت. اما این مشکلات وجود داشت که در سال ۱۸۳۴ از طرف کمیته انگلیسی بازنگری در قانون ضعیف شد و تغییراتی در آن اعمال کرد. قوانین فقرای انگلستان، دولت را به عنوان مسئول فقرا می شناخت. از مشتقات قانون فقرا، قانون اسکان ۱۶۶۲ و کار ۱۶۹۶ بر اساس قانون اسکان تازه وارد شده به هر ناحیه ای از حکم دادگاه باید به محل سکونت خویش باز گردانده می شوند تا در سال ۱۷۹۵ این قانون نیز اصلاح شد و بر اساس قانون اصلاح شد. در صورتی که افراد وارد شوند باید به محل سکونتشان فرستاده شوند که عملاً به کمک مالی کرده باشند. اردوی کار تلاش دیگری بود که قانون می کرد گدایان باید هزینه نگهداری را از طریق قرارداد کار با کارفرمایان خصوصی به دست می آورد. برای دریافت هر گونه کمک مالی کار و خانواده هایشان در خدمت سربازی کار زندگی کنند و تحت شرایط نامساعد و غیر بهداشتی و ازدحام و تراکم جمعیت به سر برند. هم قانون اسکان و هم قانون اردوی کار به این منظور طراحی شدند که مشکلات اقتصادی و اجتماعی را به صورت محلی انجام دهند. به هر حال جنبش بشر دوستی انگلستان از این کشور فراتر رفت و از فراز اقیانوس اطلس گذشت و باعث ایجاد انجمن های متعددی برای حمایت و کمک به گروه های خاص در آمریکا شد.

آمریکا: جنبش اسکان در آمریکا بر زندگی دیرتر اما تاثیر زیادی بر فقرای شهرهای بزرگ دارد. مهاجرت های قرن نوزدهم در ایالات متحده آمریکا اجباراً باعث توجه به فقرای شهری شد که گیرندگان اصلی کار در مراکز اسکان بودند. مجدداً این فکر قوت گرفت که فقرا را باید با هنجارهای اجتماع وفق دهند نه اینکه سعی کنند هنجارها را تغییر دهند. اصلاح، قسمتی از جنبش اسکان بود و می توان گفت ریشه های کار جامعه ای در مراکز اسکان نضج گرفت. در قرن نوزدهم، کارمندان سازمان های خیریه در جهان غرب به این نتیجه رسیده اند که کمک های متفرق، قادر نیست باری از دوش نیازمندان بردارد. علاوه بر آن، عدم همکاری بین سازمان های خیریه و تکرار خدمات در بین سازمان های مختلف، منجر به اتلاف وقت و سرمایه می شود و خدمات به شکل غیر تخصصی ارائه می شود.

به همین دلیل جهت دستیابی به یک برنامه منظم، تصمیم گیری صورت گرفت و طرفداران نهضت سازمان خیریه و بر فراری نظم اولین پیشقدمانی بودند که مدارس مددکاری اجتماعی را در آمریکا و اروپا حفظ کردند. در سالهای بعد از موسسات و دانشگاه های سراسر دنیا از جمله ایران لزوم ارائه مددکاری اجتماعی را تشخیص داده و به ترویج آن پرداختند. در سال ۱۸۱۴ م، توماس چالمرز، یک کشیش اسکاتلندی که برخی از آنها را پدر مددکاری اجتماعی معرفی می کنند، نظراتی درباره چگونگی کمک به نیازمندان پیشنهاد کرد که سری یک آموزشهای حرفه ای، خصوصیات اخلاقی ویژه و توانایی هوشیاری انجام شود تا سطح آنها مشخص شود، وی به شناخت نیاز دارد. در سال ۱۹۱۷ مری ریچموند با انتشار کتاب خود تحت عنوان «تشخیص اجتماعی» با کار بستن برخی از سیستم های کاربردی در دانش پزشکی و یک حقوق طرح کلی برای مشکل گشایی پیشنهاد می کند که یک متن کلاسیک است. بدین ترتیب برای اولین بار فرآیند مددکاری اجتماعی به طور سیستماتیک و بر حسب یافته های واقعی در تشخیص، طرح ریزی و درمان تشریح شد. مری ریچموند تصادفاً وارد مددکاری اجتماعی شد و آن موقع بود که شغل دستیار خزانه دار انجمن سازماندهی امور خیریه را در بالتیمور پذیرفت. پس از مدتی که سازماندهی امور خیریه را آموخت، نبوغ سازماندهی و کار مدیریتش باعث شد تا او به سمت دبیر کلی انجمن سازماندهی امور خیریه در فیلادلفیا منصوب شود. پیام جالب مری ریچموند برای مدد اجتماعی، نیاز به مددکاری افراد با اصلاح اجتماعی بود. کار مری ریچموند یکی دیگر از عوامل مهمی بود که در مددکاری اجتماعی تاثیر داشت. از تاثیر نوشته های زیگموند فروید نیز نباید غافل شد. مطالعات فروید در مورد رشد شخصیت، راه فردیت قائل شدن در مددکاری اجتماعی را رهبری کرد. نظریات فروید درباره پویایی و شخصیت ناخودآگاه باعث ایجاد علل بیماری های روانی و سمتگیری نسبت به حوزه بهداشت روانی، مراقبت و نگهداری از افراد عقب مانده ذهنی و بیماران روانی می شود. ورود آمریکا به جنگ جهانی اول نیز مشکلات جدید و مدجویان را برای مددکاران اجتماعی مطرح ساخت. مخصوصاً برای آن دسته از مددکاران اجتماعی که در بخش خصوصی مشغول به کار بودند. آنها اولین بار با آنها به مشکل برخورد کردند، که لزوماً مالی نبود. نظریات روانکاوی که جدیداً کشف شده بود به تشریح و درمان مشکلاتی که به نظر می رسید ریشه روانی داشته باشد، کمک می کرد. تاثیر نظریات فروید بر تفکر و نحوه عمل مددکاری اجتماعی ابتدا در آمریکا شروع شد اما خیلی زود به انگلستان نیز کشیده شد. (۴)

سوئد: آموزش مددکاری اجتماعی در سوئد در سال ۱۹۲۱ (۱۹۴۴ در گوتنبرگ) آغاز شد. در سال ۱۹۲۷ به صورت منسجم و نظام یافته در دانشگاه‌ها آموزش داده شد. در سوئد حدود ۳۰۰۰۰ هزار مددکار اجتماعی وجود دارد که در مقایسه با سایر کشورها از بیشترین تعداد نیروی مددکار اجتماعی برخوردار است؛ به عبارت دیگر: از هر ۳۰۰ نفر، یک نفر در سوئد مددکار اجتماعی است؛ از هر ۶۰۰ نفر، یک نفر در بریتانیا مددکار اجتماعی است؛ از هر ۱۶۰۰ نفر، یک نفر در ایتالیا مددکار اجتماعی است؛ از هر ۶۵۰۰ نفر، یک نفر در اوگاندا مددکار اجتماعی است. دپارتمان مددکاری اجتماعی سوئد ۱۲۰ کارمند و ۱۴۰۰ دانشجو دارد. دوره لیسانس مددکاری اجتماعی به مدت ۴ سال، سطح فوق لیسانس به مدت ۲ سال و سطح دکتری به مدت ۴ سال برنامه ریزی شده است. همچنین دوره های روان‌درمانی به مدت ۳ سال و به صورت نیمه وقت و نیز دوره های آموزشی متنوع برای دانشجویان علاقمند برگزار می‌گردد. مهمترین موضوعات پژوهشی در دپارتمان مددکاری اجتماعی سوئد شامل تحقیق در حوزه کودکان، جوانان و خانواده، محرومیت‌های اجتماعی (فقر، آزار، بی خانمانی)، مراقبت اجتماعی با تأکید بر سالمندی و ناتوانی، جنسیت و تمایلات جنسی است اما در حال حاضر مهمترین موضوعات مباحثه ای و پژوهشی در مددکاری اجتماعی سوئد عبارت اند از: تعادل در کار خانوادگی و مراقبت، برابری جنسیتی، مهاجرت، آموزش، کودکان، حقوق بشر، مشارکت شهروندی، نابرابری و تبعیض نژادی. با توجه نیازها و اولویت‌های اجتماعی مطرح در جامعه سوئد حوزه های مددکاری اجتماعی بر رفاه کودک، مراقبت اجتماعی، خدمات اجتماعی، درمان سوء مصرف مواد مخدر و الکلیسم تمرکز دارد (۵).

بخش دوم: تحولات مددکاری در ایران

بند اول: ایران بعد از اسلام

تعالیم عالی اسلام با نوید برابری و برادری آنچنان شور و شوقی در مردم ایران به وجود آورد که به تدریج ایران را به مهد فرهنگ و تمدن اسلامی تبدیل ساخت. محبت و ارادت ایرانیان به خاندان پیامبر اسلام زمینه ساز تحول همه جانبه‌ای در زندگی فردی و اجتماعی ایرانیان بود. به قول "دکتر زرین کوب"، هر مسجدی که در هر شهری از شهرهای ایران بنا می‌شد، نه تنها عبادتگاه، بلکه محلی برای دستگیری از نیازمندان و دلنوازی از غریبان و در راه ماندگان بود. در سال ۱۲۸۷ هجری شمسی

قانونی به تصویب رسید که به موجب آن نگهداری از اطفال سر راهی و بی سرپرست بر عهده‌ی شهرداری‌ها گذاشته شد و بر همین اساس نخستین پرورشگاه وابسته به شهرداری تهران در سال ۱۲۹۴ در خیابان سی متری تهران تأسیس شد و به تدریج تبدیل به سازمان خدمات اجتماعی با عنوان "سازمان تربیتی شهر تهران" گردید. این سازمان پرورشگاه‌های مختلفی را در سطح شهر تهران برای گروه‌های مختلف جنسی و سنی تحت پوشش داشت، اداره‌ی آنها نیز عمدتاً جزو وظایف مددکاران اجتماعی بود. در سال ۱۲۸۶ قانون وظایف برای حمایت مأمورین خدمت عمومی تصویب شد، ولی اولین مقررات جامع برای حمایت کارمندان در برابر پیری و فوت و از کار افتادگی در سال ۱۳۰۱ هجری شمسی به تصویب رسید. این مقررات دو هدف را در پیش رو داشت: الف- حمایت از کارمندان و خانواده‌های بلافصل ایشان در برابر پیری و از کار افتادگی و فوت. ب- جبران خدمات گذشته‌ی کارمند. در سال ۱۲۹۶ جمعیت شیر و خورشید تأسیس شد که یکی از عمده وظایف آن حمایت از آسیب دیدگان از حوادث و سوانح طبیعی و غیرطبیعی و همچنین امداد رسانی به ایشان بود. در سال ۱۳۰۹ در حمایت از کارگران راه سازی و بازماندگان آنها مصوبه‌ای به تصویب هیئت وزیران رسید که به تعبیری سرآغاز تأمین اجتماعی بود. از این مصوبه با تحولی ۴۵ ساله در سال ۱۳۵۴ به عنوان پیش نویس قانون تأمین اجتماعی استفاده شد. نخستین بار فکر تربیت افرادی متخصص برای انجام بعضی امور اجتماعی در سال ۱۳۱۸ با تربیت نیرو برای کودکان و مراکز تفریحی و نظایر آن مطرح شد. (۶)

مددکاری اجتماعی در ایران با اشغال ایران در جنگ جهانی دوم در سال ۱۳۲۰ ش، آثار مهمی برجای گذاشت و باعث ازدیاد اشتیاق مردم در سرنوشت خود و مملکت خود شد. رفته با حوادث از جمله انقلاب مشروطه و ملی شدن صنعت نفت فعالیت های مربوط به خدمات اجتماعی در ایران سریع تر شد. همزمان با کودتای سال ۱۳۳۲ برنامه های میان مدتی با عنوان « برنامه های عمرانی کشور » طراحی شد که در این برنامه ها خدمات اجتماعی سازمان تحقیقات در نظر گرفته شده بود. در بین سال های ۱۳۳۴-۱۳۳۵ خانم فرمائیان که از میان یک خانواده نخبه سیاسی بود، در اواخر سال ۱۳۳۵ به پا خاسته و فعالیت های زیادی در جهت شناساندن این رشته و آموزش آن در کشور انجام داد. تا سرانجام در سال ۱۳۳۷ به منظور نیروی انسانی لازم برای سازمان های خدمات اجتماعی، و به همت خانم ستاره فرمانفرمائیان، آموزشگاه عالی خدمات اجتماعی تهران مصوبه نهصد و پنجاه و دومین جلسه شورای

عالی فرهنگ، با پذیرش بیست دانشجو در مقطع فوق دیپلم برگزار شد. شایان ذکر است، رشته ای که در آن آموزشگاه تدریس و خدمات اجتماعی بود و فارغ التحصیلان آن به مددکار اجتماعی شناخته شدند. و در سال ۱۳۴۴ به مقطع کارشناسی خدمات اجتماعی و سپس در سال ۱۳۴۹ به مقطع کارشناسی ارشد مدیریت خدمات اجتماعی ارتقا داده شد. (۷)

این آموزشگاه در سال ۱۹۲۰ م (۱۳۳۹ ه.ش) به عضویت "سازمان بین المللی مدارس مددکاری اجتماعی" درآمد. اهداف تأسیس این مدرسه عبارت بودند از: تعلیم و تربیت مددکاران اجتماعی، تقویت مؤسسه‌های خدمات اجتماعی از طریق تأمین نیروی انسانی و راهنمایی‌های علمی، تحقیق و مطالعه در خصوص مشکلات اجتماعی و یافتن راه‌های مقابله با آنها، آشنا کردن مردم و جامعه با وظایف مددکاران و کمک به درک اهمیت آموزش علمی خدمات اجتماعی. (۸)

بند دوم: ایران پس از انقلاب اسلامی

پس از انقلاب اسلامی بعد از بازگشایی مجدد دانشگاه‌ها در خردادماه ۱۳۵۹، رشته خدمات اجتماعی به عنوان گرایشی از رشته علوم اجتماعی در دانشگاه علامه طباطبائی و زیر نظر سازمان آموزش عالی قرار گرفت. به دنبال راه اندازی دانشگاه علوم بهزیستی و توانمندی تهران در سال ۱۳۷۰، به دلیل نیازی که در جامعه احساس می شود، ایجاد رشته مددکاری اجتماعی به عنوان چالش اصلی این دانشگاه قرار گرفت، به گونه ای که سرپرست وقت دانشگاه، دکتر محمد تقی جغتایی، پس از پیگیری جهت جمع آوری متخصصان این رشته از آقای دکتر مصطفی اقلیما، که در آن زمان تدریس در دانشگاه ژوسو فرانسه بود، جهت تهیه و تدوین رشته مددکاری اجتماعی دعوت به همکاری نمود تا سرانجام با تلاش او مجوز اجرای آموزش مددکاری اجتماعی برای اولین بار در ایران، به عنوان یکی از رشته های شاخه پزشکی، برای این دانشگاه در تاریخ ۱۳۷۲/۷/۴ صادر شد و از سال ۱۳۷۳ از طریق آزمون سراسری در مقطع کارشناسی دانشجو پذیرفت. طرح دوره کارشناسی ارشد این رشته نیز به همت دکتر اقلیما تدوین و در سال ۱۳۷۶ تصویب شد تا این دانشگاه در سال ۱۳۷۶ در مقطع کارشناسی ارشد اقدام به جذب دانشجو، از طریق آزمون تحصیلات تکمیلی گروه پزشکی کند. از سال ۱۳۷۸ با توجه به نیاز به کشور در سطح کلان و مددکاران اجتماعی در امور برنامه ریزی، آموزش و مشاوره در زمینه مسائل و مشکلات اجتماعی، مقطع دکتری مددکاری اجتماعی نیز به وزارت بهداشت، درمان و

آموزش پزشکی تا سال ۱۳۸۴ رسید. علوم بهزیستی و توانبخشی تهران، در این مقطع تحصیلی نیز دانشجو جذب کرد. (۹)

۱. Poor Najaf H. Isna; ۲۰۱۶ [updated ۶ March, ۲۰۱۶].
<https://www.isna.ir/news/ilam-۲۵۳۶۷/>
۲. Eghlima M, Ghonche R. Individual help Working with the person.
Tehran: Danjeh; ۲۰۰۷
۳. Movahedi A. Aminmovahhedhi; ۲۰۱۱ [updated ۱۸ DEcember, ۲۰۱۱].
[http://aminmovahhedhi.blogfa.com/post/۱۱/%d%aa%d%av/d%b%db/%d%ae%da/%d%/d%av-%d%/d%af%d%af%da%a%av/d%b%db/%d%ac-%d%av/d%ac%d%aa%d%/d%av/d%b%db/%d%af%d%b%ac%d%av/d%ac%d%av/d%av/d%av](http://aminmovahhedhi.blogfa.com/post/۱۱/%d%aa%d%av/d%b%db/%d%ae%da/%d%/d%av-%d%/d%af%d%af%da%a%av/d%b%db/%d%ac-%d%av/d%ac%d%aa%d%/d%av/d%b%db/%d%af%d%b%ac%d%av/d%av/d%av/d%av)
۴. Eghlima M. Social Welfare Audit Plan in Iran and Its Comparison with
Social Workers in Other Countries of the World.
۵. Nelson A. Social Work and Social Work Education in Sweden.
Department of Social Work University of Gothenburg. ۲۰۱۳; ۱۱- ۲۴
۶. Poor Najaf H. Isna; ۲۰۱۶ [updated ۶ March, ۲۰۱۶].
<https://www.isna.ir/news/ilam-۲۵۳۶۷/>
۷. Eghlima M. Social Welfare Audit Plan in Iran and Its Comparison with
Social Workers in Other Countries of the World.
۸. Poor Najaf H. Isna; ۲۰۱۶ [updated ۶ March, ۲۰۱۶].
<https://www.isna.ir/news/ilam-۲۵۳۶۷/>
۹. Eghlima M. Social Welfare Audit Plan in Iran and Its Comparison with
Social Workers in Other Countries of the World.